

DEDELİK HİZMETİNİN PERFORMANS TEORİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

Evaluation of Dede Service in the Context of Performance Theory

Bahar ODABAŞI YILMAZ**

Caner IŞIK***

Öz

Kadim medeniyetler temelinde eski Türk inançlarından ve İslam'ın özgün yorumlanmasından beslenen Alevi geleneği, Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde pek çok işlevi yerine getirmiş ve Türk kültürünün en sadık mirasçılarından biri olarak günümüze kadar gelmiştir. Hz. Muhammed'in ve onun ehlibeytinin yolundan giden bu gelenek; dine bakış açısı bakımından heterodoks, oluşum ve kaynaklar bakımından senkretik bir yapı arz eder.

Cem, Alevilerin ibadet olarak kabul ettiği bir seromoniler bütünüdür. Alevilere göre inancın özünü yansıtan performansa dayalı bir ibadet şeklidir. Cemler, ortamın farklılaşmasıyla farklılıklar gösterir. Bu durum da her cem ortamını kendi içinde özel kılmaktadır. Cem ortamının en belirleyici öğelerinden biri dedelerdir. Alevilikte Peygamber soyundan geldiğine inanılan bu şahsiyetler, cem törenlerinin hem yöneticisi hem anlatıcısı konumundadır. Bu açıdan cem törenlerinin performansı büyük ölçüde dedelere bağlıdır.

Son yüzyılın modern folklor yöntemlerinden biri olan "Performans Teori"ye göre, bir halk yaratısının tüm yönleriyle incelenip anlamlandırılabilmesi için icra edildiği şartların da göz önünde bulundurulması gerekir. Bu bilgiler ışığında, gösterim kaynaklı tüm halk ürünlerinin Performans Teori ile incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Makalemiz, tamamen icraya dayalı bir ibadet şekli olarak kabul edilen cem törenlerinde anlatıcı/yönetici konumunda bulunan dedelerin, performansa olan etkisini ortaya koyan bir çalışmadır. Makalemizde gözlemlene fırsatı bulduğumuz on beş cem örneğinde dedelerin etkisi "Performans Teori" ışığında karşılaştırılacaktır. Dedenin sınıflandırdığımız özelliklerine göre Cem performansının farklılaşması analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Performans Teori, Dedelik Hizmeti, Alevilik, Cem İbadeti.

Abstract

The Alevi tradition, which originated from ancient Turkish beliefs and original interpretation of Islam on the basis of ancient civilizations, fulfilled many functions in the process of Turkification of Anatolia and has come to this day as one of the most loyal heirs of Turkish culture. Hz. This oral tradition, which follows the path of Muhammad and his Ahlibayat, has a heterodox perspective in terms of religion and a syncretic structure in terms of formation and resources.

Cem worship is a performance-based form of worship that reflects the essence of the Alevi faith. Cems differ with the influence of the elements depending on the environment. This situation makes every social environment special in itself. One of the most defining elements of this environment is dedes (Alevi Spiritual Leader). These mystical figures, believed to be descended from the Prophet in Alevism, are both directors and narrators of the congregation ceremonies. In this respect, the spiritual performance of the cem ceremonies largely depends on the dedes.

* Geliş Tarihi: 15.03.2021, Kabul Tarihi: 14.04.2021. DOI: 10.34189/hbv.100.033

** Doktora Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. baharodabasi82@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3780-1235>

*** Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. caner@adu.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5472-597X>

According to the “Performance Theory”, which is one of the modern folklore methods of the last century, the conditions under which it is performed must also be taken into account in order to examine and interpret all aspects of a folk creation. In the light of this information, the importance of analyzing all folk products based on display with performance theory emerges. Our article is a study that reveals the effect of the who are in the position of narrator / manager in the cem ceremonies, which is a form of worship based on execution, on performance in the context of this worship. In our article, the effect of dedes on fifteen cem examples that we had the opportunity to observe will be compared in the light of “Performance Theory”.

Keywords: Performance Theory, Servis of Dede, Alevi Faith, Cem Worship.

1. Giriş: Sözlü Kültür Ürünlerinin Değerlendirilmesinde Bütüncül Bir Yaklaşım: Performans Teori

İnsanlık tarihi çok eski dönemlerden bu yana pek çok din, inanç, kültür ve felsefeyi içinde barındırmıştır. Bu düşünsel yapılar, insanların yaşam tarzında ve düşünme biçimlerinde ciddi etkilere sahiptir. Hatta insanların çoğu inandığı, mensubu olduğu ya da kendini ait hissettiği bu düşünsel yapının gereklerini yerine getirmeyi önemsemiş, bunun için zaman zaman bireysel hareket ederken kimi zaman da toplumsal bir örgütlenmenin içine girmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde inançsal yapılar toplumun temel dinamiklerini oluştururlar. Bu yapılar içinde tarihin en derin izlerinden biri dinlere aittir. Dinler, insanların yaşama ve ölüme dair bilinmeyenlerine cevap vermeyi; iç motivasyonlarını artırmayı, adalet, vicdan, ahlak gibi etik konularda iç dünyalarını zenginleştirmeyi hedefler. Bu hedeflere ulaşmanın en iyi yolu elbette Tanrı ile birey arasındaki ruhsal bağı beslemektir. Tanrı ya da Tanrıların gücüne inanan her insan bu ideallere ulaşmak için birtakım ritüelleri yerine getirerek ibadet eder. Dolayısıyla her ibadet (icra) kendi içinde hem sözel bir boyuta hem birtakım pratiklere hem de ruhsal bir derinliğe sahiptir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde ibadetlerin açıklanması, yorumlanması ve analiz edilmesi için söz konusu icranın gösterim boyutuyla ele alınması ve değerlendirilmesi gerekir. İbadetin gösterim boyutu bir folklor kuramı olan “Performans Teori”nin yardımıyla rahatlıkla analiz edilebilir, söz konusu ibadetin sosyal bağlamı ve ruhsal doyumu hakkında önemli çıkarımlar yapılabilir.

Pek çok halk bilimci, toplumların kendi iç dinamiklerinden ortaya çıkan ve geçmişten günümüze sözlü gelenek vasıtasıyla getirdikleri folklor ürünlerini edebi bilgiler ışığında incelemiş ve onların sanatsal değerlerini ortaya koymuştur. Bu incelemeleri yaparken eserin yalnız sözel boyutunu incelemekten öteye gitmeyen araştırmacılar söz konusu ürünün kâğıt üzerinde kalmasına neden olmuşlardır. Hâlbuki sözlü kültür ürününü sunan kişinin karşısında, mutlaka onu dinleyen, onun eserini beğenen ya da beğenmeyen bir kitlenin de olduğu hemen akla gelmelidir. Anlatıcının özelliklerinden (yaş, cinsiyet, tavır, hitabet...) dinleyenlerin özelliklerine ve hatta içinde buldukları ortamın sunduğu şartlara kadar her şey ağızdan çıkan bu yaratmanın bir parçası haline gelir.

20. yüzyılın yeni halk bilimi kuramlarından olan “Performans Teori” halk kaynaklı

tüm ürünlerin zamana, mekâna, kültüre, dile, bireylerin psikolojik ve sosyolojik özelliklerine bağlı olarak değişkenlik göstereceği yorumundan yola çıkarak incelemeler yapar. Azadovski'nin (2002: 25) çalışmasında önsözü kaleme alan Başgöz; Dan Ben Amos, Rogers Abrahams ve Alan Dundes'in 1970'li yıllarda bu teorinin yaratıcıları olarak ortaya çıktıklarından bahseder. Pek çok araştırmacının antropoloji, dilbilim ve iletişim bilimleri gibi sosyal bilimlerin verilerini folklorla uygulamakla yetindiklerini ve herhangi bir folklor örneği üzerinde çalışırken görüşlerini sistemleştirmediklerini belirtir. Dan Ben Amos (2003: 31-56) çalışmasında, folklorun çevreye-bağlama ait özelliklerini zaman, yer ve eşlik etme olarak belirler. Ona göre performans temelli araştırma modeli; kişisel boyut (anlatıcı/oyuncu), sosyal boyut (dinleyici/izleyici) ve söz boyutu (anlatılan) şeklinde üç unsurdan oluşmaktadır. Bunun yanında Dundes (2003: 106-119), çalışmasında herhangi bir folklor türünün metin, doku ve bağlamıyla birlikte ele alınıp değerlendirilebileceğini, bu unsurlardan sadece birini temel alan bir yaklaşımla açıklanamayacağını söyler. Ona göre; metin, anlatıcı ve dinleyici anlatının tekrarlanan icrasında son derecede önemlidir.

Çok geniş bir araştırma alanına sahip olan Alevilik; folklor, edebiyat, sosyoloji, din bilimleri, antropoloji gibi bilimsel alanların ortak konusu olması itibarıyla pek çok yerli ve yabancı araştırmacının ilgisini çekmiş ve akademik çalışmalara konu olmuştur. Folklorun geleneksel araştırma yöntemlerine bağlı kalınarak yapılan pek çok çalışmada cemlerde okunan tercümanlar, gülbanklar, duvazlar, deyişler sadece sözel açıdan değerlendirilmiştir. İbadeti bu tek boyutlu bakış açısıyla incelemek icra boyunca yapılan birçok pratiğin anlamlandırılmasında son derece sınırlandırıcı olacaktır. Hâlbuki bir sözlü kültür ögesini en doğru şekilde anlamak için meydana getirildiği ya da kullanıldığı ortamı da tanımak gerekir. Bu açıdan düşünüldüğünde folklorik bir ürünü icra esnasındaki tüm etkenleriyle birlikte değerlendiren Performans Teori, Alevi kültürünü ve ibadetlerini inceleme konusunda çok daha aydınlatıcı bir forma sahiptir.

2. Alevilik ve Cem

İslamiyet, Arapların "Cahiliye Devri" dediğimiz bozulmuş toplum yapısı için büyük bir devrim niteliği taşımış ve Peygamber aracılığıyla tüm insanlığa yeni bir yön vermiştir. Ancak Peygamber'in ölümünden sonra siyasi çekişmelerin ve adaletsizliklerin ortaya çıkması bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu süreç boyunca Hz. Ali taraftarları, ehlibeytin yolundan gitmiş ve İslamiyet'in özüne sadık kalma iddiasıyla tasavvufi bir duruş sergilemişlerdir. İslam'a yakınlık duyan Oğuzlar, tasavvuf sayesinde Müslümanlığı zorlanmadan kabul etmişlerdir. Şamanizm, Manicilik, Budizm ve Dualizm gibi geçmişten getirdikleri inanç sistemlerini İslamiyet'le buluştururken ne İslam'ın özünden ne de geleneklerinden kopmuşlardır. İki topluluğun senkretik bileşkesinden ortaya çıkan bu zengin inanç sistemi, "Horasan Erenleri" adıyla anılan kültür mirasçıları sayesinde Anadolu topraklarına kadar uzanmıştır. Gelmiş olduğu bu yeni coğrafyanın inançları ve kültürü ile harmanlanarak "Alevilik" adını almış ve yüzyıllardan günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Atay'a göre (2004: 107) Alevilik, hem İslam öncesi Türk inançlarını hem de Anadolu kültürünü İslam dinine eklemeyerek senkretik bir dini inanç biçimi üretmiştir. M. Gültekin (2014: 73-96) ise bu konuda tarih boyunca çeşitli sebeplere bağlı olarak Anadolu coğrafyasına göç eden Türk boylarının, eski inanış ve uygulamalarını da göç ettikleri yeni coğrafyaya taşıdıklarından ve bu uygulamaları koruyarak günümüze kadar yaşattıklarından bahseder.

Alevilik, TDK Türkçe Sözlüğünde (2011: 90) “Hz. Ali’ye bağlı olan kimse” olarak tanımlanmaktadır. Kaya (1996: 20) ise Kızılbaşlık ve Aleviliği aynı anlam dairesi içinde ele alır ve “Hz. Ali’ye bağlı olan, Aliciliktir.” der. Işık (2016: 23-52) çalışmasında, Alevilik üzerine bugüne kadar yapılan tanımlamaların yetersiz kaldığından bahseder. Ona göre Aleviliğin tanımı, bir yandan İslam içi- İslam dışı tartışmalarla sınırlandırılırken diğer yandan da etnik köken temelli yaklaşımlarla mistik yönü hafifletilmiştir. Bu tartışmalar sürerken Alevilerin, kendi yol ve sürelerini dedeleri, âşıkları, dervişleri ve gerçekleri ile “yol” içinde tanımladıklarını belirtir. Bu tanımlamadan hareket ederek, Aleviliği “İnsanlık tarihi kadar eski olan, İslam ve ehlibeytin tecellisi ile en mütekâmil halini alan, Güruhu Naciye¹ süreğinin liderliğini kabul eden, kâinat yarattığı andan bu zamana kadar eren, evliya ve nebi yetiştiren bir süreğin adı” olarak tanımlar.

Cem, Aleviler tarafından bir ibadet olarak kabul edilir. Sözcük anlamı; birleşme, toplanma anlamına gelen cem ibadeti, Aleviliğin özünü yansıtan en önemli icra alanıdır. Bu icra ortamları yöneticisinin -dedenin- de içinde olduğu, 12 hizmet adıyla anılan görevlilerce sunulan, belli kurallar çerçevesinde, belli zaman ve mekânda yapılan gösterimlerdir. Ersal’a ve Ersöz’e (2013: 52-80) göre Alevi inanç sistemi temelde ortak bir paydaya sahip olmakla birlikte birbirinden farklı cem ritüellerini barındırmaktadır. Cem ritüellerinin içeriği, icazet alınan, bağlı olunan ocaklara göre değişmektedir. Erdebil süreği, Çelebi süreği, Babagan süreği, Tahtacı süreği gibi adlarla içeriği birbirinden farklı cem ritüelleri bulunmaktadır. Bazen bir köyde birden fazla ocağa ait talip zümresi ve birbirinden farklı cem ritüelleri olabilmektedir.

Cem törenleri içerik olarak incelendiğinde, üç önemli işlevinin bulunduğunu söyleyen Yaman (2001: 25-43) bunları dinsel işlevler, sosyal-eğitsel işlevler ve hukuksal işlevler olarak sıralar. Cem törenlerinin özellikle hukuksal işlevi değerlendirildiğinde, bu sistemin bir suçlu için en büyük hapisneden bile daha caydırıcı olduğu kesindir. Anadolu’da, özellikle Osmanlı hükümdarlığı boyunca Alevilerin sorunlarını çözmek için mahkemeye başvurduğu pek görülmez. Çünkü geçmişten günümüze, Alevi toplumlarının kendi içerisinde sistemleştirdiği cemleri aynı zamanda önemli bir çözüm merkezi olarak görev almıştır.

Cemlerde ibadetin icrasını gerçekleştiren, yapılması gereken ritüellerin sorumluluğunu taşıyan görevliler bulunur ki bunlar “12 Hizmet” şeklinde isimlendirilir. Yaman’a göre (2001: 25-43) 12 Hizmet ve görevleri şöyledir: 1. Dede:

Cemi yöneten, sorunları çözen, katılımcıları aydınlatan kişidir ve cemin lideridir. 2. Rehber: Dedenin en büyük yardımcısı ve olmadığı yerde vekilidir. 3. Gözcü: İbadetin düzen ve sessizliğinden sorumlu olan kişidir. 4. Çerağcı (Delilci): Çerağı yakan kişidir ve cem ortamının aydınlatılmasından sorumludur. 5. Zakir (Sazende): Cem boyunca saz çalar; deyiş, duvaz, miraçlama, mersiye ve nefes söyler. 6. Süpürgeci: Meydanın temizliğinden sorumludur. 7. Sakkacı: Sakkacı, ibrikdar ya da tezekâr da denir. Törende mersiyeler okuyarak saka (su) dağıtır. 8. Sofracı: Lokmacı, kurbancı da denir. Kurban ve yemek işlerine bakar, yiyecekleri eşit bir şekilde dağıtımından sorumludur. 9. Pervane: Cemevine gelen ve gidenler ile ilgilenir, içeriden ve dışarıdan haberi olur, güvenliği sağlar. Bu kişinin aynı zamanda semah dönme hizmetinde de yeri vardır. 10. Haberci (Peykçi): Cem yapılacağını önceden halka haber veren kişidir. 11. İznikçi (Meydancı): Cemevinde temizliği, ayakkabıların düzenini sağlayan kişidir. 12. Kapıcı (Bekçi): Kapıda bekler, ceme gelenlerin güvenliğini sağlar.

3. Alevi Geleneğinde Dedelik Hizmeti

Her inanışta olduğu gibi Alevilikte de inananların dini hayatlarını yönlendiren, bilgilendiren önderler bulunmaktadır. Dede, baba, ocak zade şeklinde tanımlanan bu kişiler, Aleviliğin geleneksel bilgiyi aktaran mekanizmasını oluştururlar ve dini-mistik karakterli din büyüklerinin adlarıyla anılan bir soya yani bir “ocak” a üyedirler. Alevilerin inanç örgütlenmesinin en üstünde yer alan ocaklar, dedelik kurumu ile varlığını sürdürmekte ve dede-talip, dede-cem ilişkisi bu sistemin ilkeleri etrafında şekillenmektedir. Bunun yanında geleneğin temsilciliğini yapan başka dini karakterler de bulunmaktadır. Ayrıca Işık (2017: 64) Alevi geleneğinde dedeler kadar “eren, derviş, gerçek” olarak tanımlanan dini şahsiyetlerin de geleneğin devamını sağlamış, toplum nazarında kutsiyet kazanmış mistik kişiler olarak yer aldıklarını belirtmiştir. Alevi geleneğinin en önemli temsilcileri olarak kabul edilen dedelerin hem dini hayatta hem de toplumsal hayatta oldukça iktidar sahibi kişiler oldukları söylenebilir. Peygamber’in soyundan yani “Seyyit soyu”ndan geldiğine inanılan dedeler, bu soyun sorumluluğu ile örnek Alevi tipini oluştururlar. Babadan oğula geçen bu vazifenin eski Türk inanç sistemindeki şamanlarla ilişkisine dikkat çeken Eröz (1992: 13), “Gerek kamlık gerek dedelik soydan gelme birer dini-mistik meslek idiler. Her ikisinin de soyunda kam veya dede bulunan sülalelerin çocukları arasından, bu vazifenin sahibi seçilip bulunurdu.” şeklinde açıklama getirmiştir. Yörükkan (2006: 94) ise, Alevi dedelerinin kökenini Türk devlet geleneğinde oymak beyine dayandırmaktadır. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra kamlık kurumunun ortadan kalktığını, söz konusu kurumun görevini yerine getiren yeni bir kurumun oluştuğunu ve bu kurumun da dedelik olduğunu ileri sürmektedir.

Cem törenlerinin yönetilmesinde de ana karakter olan dedeler, ibadet sürecinde kendilerine ayrılan bir postta otururlar. Bu post, Kırklar Cemi’nde Hz. Ali’nin makamını temsil eder. Dolayısıyla bu postta otururken dedenin verdiği kararlar, söylediği sözler ceme katılanlar tarafından tartışmasız kabul edilir. İbadet boyunca

gölbank okunmasının ötesinde; hizmetlerin yönetilmesi, taliplerin bilgilendirilmesi, kurbanların tıglanması hatta yeri geldiğinde deyişlerin çalınıp söylenmesi bile dedenin sorumluluğundadır. Dedeler, bu ortamlarda sadece dini ritüelleri değil taliplerin sosyal problemlerini de yönetir. Taliplerin kendi aralarında çözemedikleri meseleler, cem ortamında dede tarafından çözülür. Dedenin muhakeme gücüne herkes güvenir ve kararı kabul eder. Dolayısıyla dedelerin adalet dağıtma işlevleri de vardır. Bunların ötesinde dedelerin çözüm aranan noktalarda taliplerine danışmanlık yapması, sağaltım ve şifacılık özellikleri de diğer toplumsal işlevlerindedir.

M. Fuat Köprülü (2000: 72), derviş-eren tip ocak mensuplarını kam-şaman tipiyle özdeşleştirir. Öte yandan Melikoff (2010: 22), Alevi geleneğinde dedeliğin soy esasına dayalı olmasından yola çıkarak dedeliği, eski Türk inanç sisteminde var olan kam, baksı, şaman kavramları ile ilişkilendirmiştir. Kam-ocak ve dede arasındaki çeşitli benzerlikler üzerinde yoğunlaşan araştırmacılar dedeliğin doğrudan Gök Tengri inancı ve onun ruhsal şahsiyeti olan şamanla ilişkisi olduğunu savunmuşlardır.

“Türkler ruhsal şahsiyet olan şamanlara ruhsal önderlik vasfı vermişlerdir. Türklerin çoğunluğu savaşarak, kılıç zoruyla Müslüman olmamışlardır. Oğuzlar ilk başından beri hep Emevi Müslümanlığına karşı bu ruhsal insanların önderliğini kabul etmişlerdir. Bu şaman şahsiyetlerle Ehlibeyt evlatları daha sonra karşılaşmış ve birleşmişlerdir. Bu karşılaşma gerek Türk gerek İslam tarihini dönüştürmüştür. Sanki maddi doğacı inancın ruhsal şahsiyeti olan şamanlar ile Peygamber sürecinin son halkasının soyu birbiri ile keşişmiştir. Bu birleşmeden velayet bilgisine sahip, şaman pratiklerini uygulayan ve bu birleşme ile zenginleşmiş olan dedelik, babalık, dervişlik ve ocaklık sistemleri ortaya çıkmıştır. Eski kam-ozanların yeni derviş ve dedeler olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu ruhsal insanlar eski inançlarla İslam’ın uzlaşmasını Türkmen gelenekleri ile hiç sarsmadan sağlamışlardır. Bunun sonucu olarak heterodoks bir Türk İslam’ı doğmuştur.” (Işık, 2017: 66).

Bu bilgiler ışığında dedelik hizmeti değerlendirildiğinde, kökenlerinin Alevi geleneği gibi senkretik bir yapıdan müteşekkil olduğu açıkça görülmektedir. Yani dedelik ne tamamen eski Türk inançlarının bir uzantısı ne de sadece İslam etkisiyle oluşmuş din adamlığıdır. Dedelerin, ehlibeyt yolunu kendilerine düstur edinmeleri ve Peygamber’in getirdiği inanç ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olmaları İslam’la; adalet dağıtma, sağaltma, danışmanlık yapma gibi toplumsal işlevleri ise Şamanlıkla bağdaştırılabilir.

Dede, bu yönleri düşünüldüğünde, cem törenlerinde ortaya konan performansın belirleyicilerinden biri olarak karşımıza çıkar. Dedenin ibadeti özümseyişi, yol bilgisi, samimiyeti, hitabet gücü, duruşu, diksiyonu, sahne hâkimiyeti hatta yaşı bile ibadet ortamındaki ruhsallığı, enerjisi etkilemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde dedelerin cem performanslarına olan etkisini incelemek, cem ibadetinin mana ve ehemmiyetinin anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir.

4. Otantikten Modernliğe: Değişen Cemler ve Dedelik Hizmeti

Cemin yüzyıllardan beri Alevi toplumlarının kültürel ve sosyolojik özelliklerini en açık şekliyle ortaya koyan özel bir ibadet olarak kabul edildiğini belirtmiştik. Yukarıdaki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Alevilikte cem ibadeti ve dedeler, inanç mekanizmasının temel taşlarını oluşturmaktadır. Alevileri ideal bir toplum düzeni çerçevesinde yaşatan bu mekanizma, kusursuz işleyişini geleneğe borçludur. Çünkü geleneğe var olan dede-talip ilişkisinin yüzyıllar boyu devam etmiş olması, yapılanmanın ciddi bir disiplinle işlediğinin en açık göstergesidir.

Dedeler, okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu kırsal bölgelerde toplumun en entelektüel kişisi olarak görülür. Kuran'ı okuyabilme, Hz. Muhammed ve ehlibeytine ait bilgi birikimine sahibi olma, Aleviliğin inanç esasları ve ibadetlerini tam ve doğru aktarma gibi konularda dedenin ağzından çıkan her söz saygıyla dinlenir ve kabul edilir. Ayrıca bireyler arasında çözülemeyen sorunları çözmek, sıkıntılı durumlarda yol göstermek, hastalara şifa dağıtmak, kerametler göstermek dedelerin sadece dini yaşamda değil toplumsal yaşamda da tartışılmaz bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Köy yaşamında geçerli olan bu kabuller, dede ve taliplerin şehir kültürüyle tanışması, kendi geleneksel çevresinden kopup kozmopolit bir toplum hayatına girmesi sonucu değişmiştir. Özellikle 1990'lardan sonra kentlerde kurulmaya başlanan cemevleri, Aleviler için alternatif bir ibadet merkezi olarak karşımıza çıkar. Cemevleri köylerdeki ocakların yerini şehirlerde almaya çalışan, kurumsal bir örgütlenme olarak görülse de işlevsel olarak farklı bir duruş sergilemektedir. Öncelikle geleneksel ocakların dini ve mistik özelliğinin cemevlerinde yerini siyasete bıraktığı gözlenmektedir. Ocaklardaki dedelerin ehlibeyt ve Alevi geleneği üzerine yaptığı muhabbet konularının yerini artık kentteki konular ve siyasal hareketler, yaklaşan seçimler, hükümetten beklentiler gibi politik konular almıştır. Ayrıca köylerde bir dedeye bağlanmak için o dedenin talibi olmak yeterliken günümüzde talipler, dedenin eğitim düzeyi, yaşam tarzı, hitabet gücü gibi modern ölçütleri de cemevlerinde aramaktadır. Genç dedeler, bu tip özellikleri kazanmaya daha açık görünürler. Ancak geleneksel dedelerin bu beklentilere cevap vermeleri, gelenekten kopma ve özünü kaybetme kaygısıyla zor görünmektedir. Bunu yanı sıra dedelerin köylerde eski yazıyı, Kuran'ı bilmesi ve bu anlamda tek bilgi kaynağı olması onu taliplerinin nazarında üstün kılmaktadır. Ancak gelişen teknoloji sayesinde sözlü ve yazılı pek çok iletişim kaynağı bu işlevi fazlasıyla görmekte, rahatlıkla bilgiye ulaşan talibin dedeye ihtiyacı da azalmaktadır. Sonuç olarak, şehirlerdeki dedelerin herkes gibi sosyal hayatta yaşam mücadelesi içinde olmaları, ekonomik kaygılarla boğuşmaları, cem törenlerini yönetmenin dışında bir işlevlerinin olmaması, entelektüel bilgidan uzak olmaları, modernitenin gereklerine ayak uyduramamaları bir inanç önderi olarak karizmalarının sarsılmasına neden olmakta ve talip-talip, dede-talip ilişkisi zedelenmektedir.

5. Ölçütlerinin Değerlendirilmesi

Cem ortamının bilge kişisi olarak kabul edilen dedelerin gelenekte sahip oldukları statülerinin gereği olarak cem yürütürken bazı özelliklere sahip olmaları da beklenir. Özellikle şehir kültürünün dede-talip ilişkisi üzerindeki olumsuz etkileri sonucu, dedeler de geleneksel özelliklerini bir tarafa bırakmak zorunda kalmışlardır. Katılımcılarda saygı uyandırmak, ibadete ciddiyet ve disiplin katmak amacıyla giyim, duruş, hitabet, diksiyon gibi bir takım karizmatik özelliklerle kendisini donatma ve entelektüel, modern bir duruş sergileme yoluna gitmektedirler. Bu özelliklerin bazıları, incelediğimiz cem örneklerinde şu kıstaslarla değerlendirilmiştir:

Jest ve mimiklerin kullanımı: “Jest ve mimiklerini tam olarak kullanıyor”, “Kısmen kullanıyor” ve “Hiç kullanmıyor”. Cem ibadetinin performansa dayalı yönü, onun teatral özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Dedenin cem boyunca icrasını etkileyen en önemli noktalardan biri de jest ve mimiklerini kullanışıdır. Çünkü söylediklerini aynı zamanda fiziksel olarak da desteklemek, icranın kalitesini de artıracaktır. Yüz ifadeleri, el ve kol hareketleri, vücut dili, katılımcılarla göz teması kurulması gibi önemli hususlar anlatımın zenginleştirilmesi açısından son derece önemlidir.

Kılık kıyafet tercihi: “Yöresel”, “Gündelik”, “Resmi (takım elbise)”. Dedeler, sadece dini bilgileri ile değil taliplerine yaşantısıyla, ahlakıyla, duruşuyla da örnek olmalıdır. Eski dönemlerde dede, talipleri nazarında karizması ve liderliği tartışmasız kabul edilen bir şahsiyet olduğu için dedelerin geleneksel imajlarının dışına çıkmak gibi dertleri yoktur. Bu dedeler yöresel kıyafetleri ile ceme gelirlerdi. Ancak günümüz dedelerinin özellikle şehirleşmeyle beraber getirdikleri özelliklerden biri de cemlere takım elbise ve kravat gibi resmi bir tarz benimseyerek gelmeleridir. Takım elbise, kent kültüründe devlet, ciddiyet ve güçlü olma gibi çağrışımları olan bir göstergedir. Aynı zamanda liderlik özelliğini vurgulayan bir yönü vardır. Bu anlamıyla dedeler, cemlere bu göstergeleri de iletmesi anlamında takım elbise ile gelirler. Bununla beraber kendisini kurumsal bir makam olarak görmeyen ve doğallıktan yana bir tavır sergileyen çoğunluğu genç dedelerin ise tişört, kazak, kot pantolon gibi rahat ve gündelik bir giyim tarzı benimsedikleri gözlenmektedir. Bu farklı durumlar cem törenlerinde dedelerin kıyafetleri değerlendirilirken bu başlıkları tercih etmemize neden olmuştur.

Diksiyon ve hitabet gücü: “Akıcı ve anlaşılır konuşuyor”, “Konuşmalarında yöresel ağız kullanıyor”, “Tek düze konuşuyor ve anlaşılmıyor”. Dedelerin katılımcılara hitap ederken ses tonlarını ayarlamaları da muhabbet sürecinin sağlıklı ilerlemesinde önemli bir faktördür. Yeri geldikçe ses tonunun alçalıp yükselmesi, cümlelerdeki duygunun ses tonuna yansıtılması etkili iletişimin sağlanmasında vazgeçilmez özelliklerdir. Boğuk, cansız ve düşük bir ses tonuyla konuşan bir dede, tıpkı sınıf hâkimiyeti kuramayan bir öğretmen gibi anlattıklarını da dinletemeyecektir. Anlaşılır, canlı ve tok bir sesle hitap edildiğinde ise dinleyenlerin sadece ilgisini çekmekle kalmayıp dedeye ve cem ibadetine karşı saygılı bir duruş sergilemelerini

de sağlayacaktır. Çünkü sohbet boyunca dedenin bilgi birikimi kadar hitap gücündeki ağırlık da onun saygınlığını ve hâkimiyetini büyük ölçüde etkileyecektir. Özellikle şehir ortamlarında yaşayan vatandaşların okuma yazma oranının artması, sosyal ve teknolojik zenginlik karşısında yaşam tarzının değişmesi bireylerin ifade biçimlerini, üsluplarını ve dili kullanım tarzlarını da büyük ölçüde modernleştirmiştir. Artık modern dünyanın gerekleri olan diksiyon, hitabet ve entelektüel duruş cem ortamının da vazgeçilmezleri arasındadır. Buna karşılık cemin gerçekleştirildiği bölge kırsal ve küçük bir yerleşim yeri olduğunda, ceme gelen katılımcılar o bölgenin kültürel öğelerini tanıyan hatta mümkünse kendi yörelerinden olan dedeleri daha çok benimsemektedirler. Aynı yöreden hatta aynı ocaktan gelen bir dede sohbet esnasında kendi yöresinin ağız özelliklerini, ifadelerini kullanacağı için daha samimi olarak kabul edilecektir. Ancak bu ağız özellikleri hızlı ve sönük bir ses tonuyla buluştuğunda katılımcılar açısından pek anlamlı olmayacağı için ses tonunu ayarlamak da her zaman önem arz etmektedir.

İbadet ilkelerine ve muhabbet konusuna hâkimiyet: “Tamamen hâkim”, “Kısmen hâkim” ve “Hâkim değil”. Dedeler, Alevi toplumu için bir din adamı olmanın ötesinde bir lider ve yol göstericidir. Bu nedenle cem ortamının başında yapılan muhabbet dinleyiciler için büyük önem taşır. Bu süreçte yolun ilkelerini, sırlarını ve kutsiyetlerini öğrenirler. Dedeler de üzerlerindeki bu büyük sorumluluğu layıkıyla taşımak ve konularının gereklerini yerine getirmek zorundadırlar. Tüm bu yönlerini düşündüğümüzde cemdeki muhabbet bölümü dedeler için bir çeşit yeterliliğin kanıtlandığı bölümdür. Çünkü dedenin konuya olan hâkimiyeti, yol bilgisi ve Aleviliği özümseyişi burada ortaya çıkar. Hatta bu bölümde dedenin tutumu cemin bundan sonraki icrasının ne denli güçlü bir birliktelik oluşturacağına da sinyallerini verir. Katılımcılar sohbet esnasında dedenin otoritesini ve ortama olan hâkimiyetini hissetmek ister. Bu hem kendisinin hem de cemdeki diğer katılımcıların ibadete olan bağlılığını ve ceme gelirken ruhsal anlamda oluşturduğu beklentilerini karşılamasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle dedenin konuya olan hâkimiyeti, bu başlıklar ile değerlendirilmiştir.

Yazılı metne bağlı olma: “Metinden bağımsız konuşuyor”, “Kısmen metne bağlı kalıyor” ve “Tamamen metinden bağımsız konuşuyor”. Dedeler, yukarıda da belirttiğimiz gibi muhabbet bölümünde ibadete katılan canları bilgilendirmekte, cem boyunca yapılan her erkânın, her hizmetin duasını vermektedir. Dedenin muhabbet edeceği konuyu ya da erkânların yürütülmesi esnasında okuması gereken duaları, elindeki bir metinden okuması katılımcılarla olan iletişimini kesecek, ibadetin ruhsal motivasyonunu bozacak ve katılımcılar nazarında güvensiz bir ibadet ortamı yaratacaktır. Bununla birlikte metni doğru okuma kaygısı, muhabbeti doğallıktan uzaklaştırıp katılımcıların sıkılmasına yol açacaktır. Ayrıca böyle uygulamaların dedenin otoritesini de olumsuz etkileyeceği kesindir. Bir dedenin yol tecrübesini, cem yürütmede ne denli deneyimli olduğunu cem ortamına yönelerek içtenlikle okuduğu gülbanklar ortaya koymaktadır. Erkânların duasını verirken gözünü metinden

ayırmayan bir dede profili, katılımcılar tarafından hoş karşılanmamakta ve onların ibadete olan güvenini azaltmaktadır. Zaten metinden okunan bir dua doğallıktan uzaklaşmakta ve genellikle pasif ses tonu ile buluşunca anlamını da kaybetmektedir. Bu nedenle dede, ibadet ortamında etkili bir performans göstermek için dualarını anlaşılır ve samimi bir dille ezberden okumalıdır.

İbadet ortamında disiplini sağlama ve otorite: “Tam olarak disiplin sağlıyor”, “Kısmen disiplin sağlıyor” ve “Disiplin kuramıyor”. Dede, Alevi toplumu için bir din adamı olmanın ötesinde bir lider ve yol gösterici olarak kabul edilir ve cem ibadetinde çok yönlü bir fonksiyona sahiptir. Çünkü gösterimin hem başrolünde yer almakta hem de bir yönetmen gibi tüm erkânları idare etmektedir. Ancak dedeliğin bir inanç önderliğinden uzaklaşıp bir kurum kimliğine dönüşmesi sonucunda katılımcılar da dedeyi ve makamını yeterince özümseyememektedirler. Sonuç olarak, katılımcılar için cem bir ibadet yerinden çok bir seyir alanı haline gelmektedir. Bundan dolayı cemevlerinin kurum temsilcisi haline gelen dedeler de cem ortamlarında kendilerini saydırma, cem ortamında sükûneti ve ruhsal motivasyonu sağlama konularında daha fazla çaba göstermek zorunda kalmaktadırlar. İbadet esnasında katılımcıların dikkatini toplamak, aralarında konuşmalarını engellemek, cem adabına uymayacak davranışlara engel olmak dedeler için zorlaşmaktadır. Diğer yandan geleneksel köy ortamlarında sabahdan başlayarak tüm gün devam eden cem hazırlıklarının şehirleşmeyle beraber ortadan kalkması sonucunda, cem ibadeti akşamın belli saatlerine sıkıştırılmış ve sadece belli erkânlara göre düzenlenmiş ibadet alanları haline getirilmiştir. Dolayısıyla dedelerin cem ortamındaki otoritesi, yol bilgisi ve liderlik özelliği de sadece bu kısa zaman diliminde ortaya çıkmaktadır. İbadetin böyle bir değişim sürecine girmesi ve dedenin kendisini sadece ibadet alanında göstermesi de taliplerin nazarında dedeyi sıradan bir din görevlisi konumuna getirmektedir. Sonuç olarak, cem ibadetinde dedelerin otoritesinin ve pozisyonunun kırsaldan şehirlere doğru gittikçe ciddi bir düşüş sergilediği söylenebilir. Bu durumdan yola çıkılarak, yukarıdaki kriterler dedelerin cem boyunca sergiledikleri otoriteyi değerlendirmek için belirlenmiştir.

Dede sayısı: “1”, “1-4” ve “4’ten fazla”. Geleneksel köy cemleri ile şehirlerde yapılan cemler arasındaki bir diğer önemli husus da dedelerin sayısıdır. Köy yerlerinde, her bölgenin bir dedesi olduğu için cemler o dedenin sorumluluğunda yürütülmektedir. Ancak şehirleşmeyle beraber cemler cemevlerine taşınmakta ve kalabalık olan bu cemleri birden fazla dede yürütmek zorunda kalmaktadır. Genellikle bu cemler, dedelerden birinin başkanlığında yürütülmekte diğer dedeler de sırayla her bir erkânın duasını vermektedirler. Bu nedenle dedelerin sayısı bu ölçütler ile değerlendirilmiştir.

Muhabetin konusu: “Alevilik ve inanç esasları”, “Cemin yapılış amacı”, “Siyasi ve sosyal problemler”. Dedenin muhabbet bölümünde seçtiği konu da bu sürecin icrasını etkileyen oldukça önemli bir husustur. Dede katılımcıların şartlarını

göz önünde bulundurarak muhabbeti yönlendirmelidir. Seçtiği konuyu, ceme katılan canlara anlatırken onların eğitim düzeylerini, hazırbulunuşluklarını, sosyal ve kültürel özelliklerini, yaşlarını ve cinsiyetlerini göz önünde bulundurmamak zorundadır. Katılımcılar, dedenin anlattıklarından yola çıkarak inançlarının temellerini öğrenecek, iç dünyalarını aydınlatacak, varoluş ve evren ile ilgili kavramları idrak ederek yaşamlarına yön verecektir. Dedeler de bu durumu göz önünde bulundurarak, kimi zaman yapılan cemin amacına uygun konuları (Muharrem Cemi, Gadirhum Cemi, Kurban Cemi vb.) kimi zaman Alevilik ile ilgili temel bilgileri (dini kurallar, ibadetler, uygulamalar, Hz. Ali, 12 İmamlar, Hacı Bektaş Veli gibi din ulularına ait kıssalar, ibretlik hikâyeler vb.) kimi zaman da Alevilerin toplumsal yaşam içinde yaşadıkları sorunları, siyasi baskıları muhabbet konusu olarak seçebilmektedir. Bu yönüyle cem ortamını bir okul, bir eğitim yuvası olarak değerlendirmek hiç de yanlış olmayacaktır. İncelenen cemlerin muhabbet konuları da bu doğrultuda başlıklar ile değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Değerlendirilecek Cemlerin Künyesi

Kod	Cemin Yapıldığı İl/ İlçe	Mekân	Zaman	Dede Sayısı	Katılımcı Sayısı	Cem Çeşidi
C 1	Maraş/ Pazarcık	Cemevinin Avlusu	112 dk.	4	300-350	Birlik Cemi
C 2	Sivas	Cemevi	100 dk.	1	150-200	Birlik Cemi
C 3	Amasya / Kayadüzek	Cemevi	117 dk.	5	200-250	Hızır Cemi
C 4	Bingöl	Kapalı Spor Salonu	85 dk.	6	300-350	Birlik Cemi
C 5	Edremit/ Körfez	Cemevi	76 dk.	9	200-250	Birlik Cemi
C 6	İstanbul/ İhlamurkuyu	Cemevi	155 dk.	4	300-350	Gadirhum Cemi
C 7	Kocaeli/ Çayırova	Cemevi	149 dk.	5	200-250	Birlik Cemi
C 8	Ordu/ Gürgentepe	Cemevi	89 dk.	7	150-200	Birlik Cemi

C 9	Adıyaman	Cemevi	130 dk.	10	200-250	Birlik Cemi
C 10	Edirne	Cemevi	112 dk.	10	80-100	Birlik Cemi
C 11	Antalya/ Finike	Cemevi	128 dk.	4	100-150	Birlik Cemi
C 12	İstanbul/ Haramider	Cemevi	102 dk.	1	200-250	Hızır Cemi
C 13	Malatya/ Kırlangıç Köyü	Cemevi	108 dk.	10	80-90	Birlik Cemi
C 14	İzmir/ Bergama	Cemevi	118 dk.	1	300-350	İkrar Cemi
C 15	Erzincan/ Tercan	Bir kişinin evi	55 dk.	1	40-50	Kurban Cemi

KRİTERLER	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
İstisna ve mihnetin bilgilendirilmesi	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KISIMEN	KULLANILMIO	KISIMEN	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KULLANILMIO	KULLANILMIO
Kalkınma faaliyetleri	RESMİ	GÜNLÜK	GÜNLÜK	RESMİ	GÜNLÜK	RESMİ	GÜNLÜK	GÜNLÜK	GÜNLÜK	RESMİ	GÜNLÜK	RESMİ	GÜNLÜK	VÖRESSEL	GÜNLÜK
Doküman ve haber gücü	ANLAŞILIR	VÖRESSEL	ANLAŞILIR	ANLAŞILMIO	ANLAŞILIR	ANLAŞILIR	ANLAŞILIR	ANLAŞILMIO	ANLAŞILIR	ANLAŞILMIO	ANLAŞILMIO	ANLAŞILIR	ANLAŞILIR	ANLAŞILIR	ANLAŞILIR
İhtiyaçlar ve mihnetin konusuna bağlılığı	HAKIM	KISIMEN	HAKIM	HAKIMDEĞİL	HAKIM	HAKIM	KISIMEN	KISIMEN	KISIMEN	KISIMEN	HAKIM	HAKIM	HAKIM	HAKIM	HAKIM
Yazma ve okuma	BAGLIDEGİL	BAGIL	BAGLIDEGİL	KISIMEN	BAGLIDEGİL	BAGLIDEGİL	BAGIL	KISIMEN	BAGLIDEGİL	BAGLIDEGİL	BAGLIDEGİL	BAGIL	BAGLIDEGİL	BAGLIDEGİL	BAGLIDEGİL
İhtiyaç ortamında dışarıya sağlama	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	SAGILMIO	KISIMEN	SAGILMIO	SAGILMIO
Değer sistemi	4ten fazla	1	4ten fazla	4ten fazla	4ten fazla	4	4ten fazla	4ten fazla	4ten fazla	4ten fazla	4	4	4	4ten fazla	1
Yazma ve okuma konusuna	CEMNETMIO	ALETILGIN INANÇ ESKISLARI	CEMNETMIO	ALETILGIN INANÇ ESKISLARI	SOSYAL VE SINIS SORUNLARI	CEMNETMIO	ALETILGIN INANÇ ESKISLARI	ALETILGIN INANÇ ESKISLARI	ALETILGIN INANÇ ESKISLARI	ALETILGIN INANÇ ESKISLARI	ALETILGIN INANÇ ESKISLARI	CEMNETMIO	ALETILGIN INANÇ ESKISLARI	SOSYAL VE SINIS SORUNLARI	CEMNETMIO

6. Üç Farklı Cem Ortamında Dedelerin Performansının Analiz Edilmesi

Çalışmamızda, 15 cem izlenmiş ve yukarıda belirttiğimiz kıstaslara göre tablolandırılmıştır. Analizin daha kolay anlaşılabilmesi için üç farklı cem örneği aşağıda analiz edilecektir. Bu üç cem, birbirinden yapısal olarak bazı farklar içermektedir. Cemler işleyiş ve sunulan hizmetin biçimi hakkında farklı çıktılara sahiptir. C3 olarak kodladığımız cem, Amasya’da kurum hizmeti verilen cemevinde yapılmış bir cemdir. C4 olarak kodladığımız cem, Bingöl’de bir spor salonunda yapılan geniş katılımlı bir cemdir. C15 olarak kodladığımız cem ise Erzincan’da bir talibin evinde dede-talib ilişkisi içinde bulunan geleneksel hizmetin yürütüldüğü bir ev cemidir. Bu üç cem birbirinden ayrıksı özelliklerle ayrılmakta olup, cemin ve dedenin performansı hakkında düşündürücü bilgiler ve değişimin yönünü gösteren çıkarımlar yapmamızı sağlayan göstergeler sunmaktadır.

C3’te, 5 dede birlikte erkân yürütmektedir ve hepsi orta yaş grubundadır. Dar duasını verdikten sonra postlarını niyaz ederek yerlerine geçmişlerdir. Öncelikle dedelerin bağdaş kurarak oturmaları cem ortamı için pek de uygun görünmemektedir. Dedelerin hepsinde takım elbise ve kravat göze çarpmaktadır. Her ne kadar buldukları makamın ciddiyetinin göstergesi olarak bu giyim tarzını tercih ettikleri düşünülse de bu durum, cem ortamında bir protokol havası uyandırmaktadır. Cemi yürüten dede, giyim olarak böyle ciddi bir tarzı tercih etmesine rağmen tıraşıyla Alevi dedelerinin geleneksel yapısından da kopmadığını göstermektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde dedelerin şehir ortamlarına ayak uydurmaya çalışırken bir taraftan da makamlarının kutsiyetini yaşatmak adına dedeliğin göstergesi olmuş bazı simgelerden de vazgeçmedikleri söylenebilir. Cemi yürüten dede, ibadete başladığında tüm katılımcıların sessiz bir şekilde dikkatlerini dedeye verdikleri görülmektedir. Dedenin muhabbet bölümünü ve erkân dualarını elindeki metinden okuması katılımcılarla arasındaki iletişimi sınırlandırır da cemaat dedeyi ibadet boyunca dikkatle takip etmektedir. Performansın kalitesini belirleyen en önemli unsurlardan biri de izleyici grubun cem ibadetine olan bakış açısı, saygısı ve ibadeti özümseyişidir. Dedenin çok etkili bir performans gösterememesine rağmen bu icra ortamında görülen yüksek cem olma coşkusu da katılımcıların bu ortak iradesine bağlanabilir. Buna rağmen dedenin ses tonu gayet yüksektir ve kelimeleri tane tane anlaşılır şekilde ifade etmektedir. Hatta muhabbet bölümünün ilerleyen kısımlarında metni bırakıp gerçekten katılımcılarla karşılıklı sohbet ederek, doğal cümleler kurmakta ve soru cevap tarzıyla konuşmasına devam etmektedir. Yani bu cemde, dedenin performansı önce düşük ve pasifken muhabbetin ortalarından sonra enerji giderek yükselmektedir. Dedemizin cemin başlangıcında pek yüksek olmayan performansı, ibadetin ilerleyen süreçlerinde bir doğallık kazanmakta hatta saka suyunun duasını okurken ses tonu, vurguları ve vücut diliyle tüm katılımcılara Kerbela acısını içtenlikle yaşatmaktadır. Buradan yola çıkarak, bir icranın gerçekleştirilme aşamalarında performansın zaman zaman farklı düzeylerde görülebileceği de saptanmış olmaktadır. Bunun yanında

muhabbet bittikten sonra dedelerin her biri farklı erkânların duasını vermektedir. Dua veren dedeler duaları hızlı ve anlaşılması zor bir şekilde vermektedirler. Buna rağmen katılımcılar icraya sürekli eşlik etmektedirler. Bu da katılımcıların ibadete olan bağlılıklarından kaynaklanmaktadır. Semah duasını veren dede daha gençtir ve gayet anlaşılır, ciddi bir şekilde dua etmektedir. Dedelerin iki tanesinin hiçbir erkân duasına katılmadıkları görülmektedir.

C4'te, altı tane dede bulunmaktadır. Dedelerin beş tanesi 50-55 yaşlarındadır, takım elbiselerle, traşlı ve ciddi bir tarzda ibadete katılmışlardır. Altıncı dede ise daha gençtir. Gündelik, dağınık bir kıyafetle ve traşsız olarak ceme katılmaktadır. Bu haliyle dedelerin içerisinde özensiz bir duruş sergilemektedir. Dede, muhabbet bölümünde ibadeti izleyen mülki amirlere hitap ederek, dedeliğin manevi pozisyonuna son derece ters hareket etmektedir. Dedelerin ibadet ortamındaki pozisyonu cemin ruhsal bir birliktelik, manevi bir doyum olduğunu katılımcılara hissettirmektedir. İbadetin bu şekilde bir seyir ortamı haline getirilmesi, dedenin kutsal makamının ve onun dini liderlik vasfının zedelenmesine yol açmaktadır. Dedelerin cem boyunca gösterdikleri performans da oldukça düşüktür. Özellikle muhabbet bölümüne başlayan ve cemi genel olarak yürüten dedenin postunda oturuşu, ses tonu, kelimeleri telaffuzu bakımından pasif bir duruşa sahiptir. Her ne kadar muhabbeti doğaçlama yapmış olsa da hitabet gücünün zayıflığı ibadet ortamındaki hâkimiyetini olumsuz etkilemektedir. Alevilikte dedelik makamına duyulan saygı inanç temellerinin arasında yer alır. Dolayısıyla incelediğimiz cem töreninde dedenin bu saygınlığı pek kazanmadığı görülmektedir. Hatta sohbet eden dedenin yanında ceme katılan diğer bir dedenin yüz ifadesinden, katılımcıların ibadetten kopuk tavırlarının onu rahatsız ettiği hissedilmektedir. Bu dedenin sürekli dik ve hazır durması, dizlerine havlusunu sererek beklemesi gibi özelliklerden ceme daha istekli olduğu anlaşılmaktadır. Dualarını verirken de yumuşak ve duaların anlamına uygun bir ses tonu ile seslenmektedir. Bu dede, mersiye bölümünde sazı alarak hem çalıp hem de mersiyeyi okumaktadır. Dedenin bu bölümde erkâna bizzat katılması ve mersiye bittikten sonra sazını öpüp başına koyması, ibadetin geleneksel işlenişine uygun olmakta ve bu bölümlerde icranın enerjisini olumlu yönde etkilemektedir. Bunun yanında diğer dedeler de düz, monoton bir sesle ve pasif bir duruşla erkânlarda yeri geldikçe dualarını vermektedirler. Özellikle genç olan dedenin, performans açısından diğer dedelerin yanında yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Dede, dualarını o kadar hızlı ve anlaşılmaz bir şekilde vermektedir ki cem metinlerini yazarken de tarafımızdan anlayamamış ve yazıya geçirilememiştir. Gene bir başka dedenin bulunduğu kutsal ortamın havasına giremediği ve isteksiz bir hali olduğu izlenmektedir. Aynı dede, duaları da monoton bir sesle ve metinden okuyarak vermektedir. Dedelerdeki bu düşük performansın, katılımcıların ceme olan ilgisini de olumsuz etkilediği söylenebilir. İbadetin ilerleyen bölümlerinde erkânlar için okunması gereken gülbankların bile dedeler tarafından metinden okunması da ayrıca ilgi çekicidir.

C15 ceminde ise dedemiz, ev halkı gibi Erzincan'ın Tercan ilçesindedir. Bu durum cemin performans olarak yüksek değerlendirilmesinde çok önemli bir etkidir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi şehir kültürü ile birbirine yabancılaşan dede-talip ilişkileri cem törenlerinin de samimiyetten uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu cemimizde, dedenin taliplerini yakından tanıyor olması ibadet süresince ruhsal bütünleşmenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Katılımcılar, dedeyi tanıdıkları için ibadete karşı daha rahat, daha içten ve daha doğaldırlar. Dedenin muhabbetine, ibadete ilişkin yönergelerine içtenlikle katıldıkları yüz ve vücut ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Dede, hiçbir vakıf ya da kurumla ilişkisi olmadığı için tüm erkânları doğaçlama olarak bağlı olduğu ocağının görgüsünce yürütmektedir. Ses tonu, duaları okumadaki vurguları katılımcıların ibadeti özümsemesini ve birlik ortamının pekişmesini sağlamaktadır. Ses, diksiyon ve hitabeti geleneksel bir tavır içinde olsa da katılımcılar onu dikkatle dinlemekte, her halleriyle saygılarını göstermektedirler. Ayrıca dedemiz erkânların nasıl yürütüleceği konusunda hizmet sahiplerini sürekli yönlendirmekte ve neyin nasıl yapılacağını tatlı bir üslupla göstermektedir. Taliplerine seslenirken güler yüzle “evlatlarım, canlarım” gibi samimi ifadelerle seslenmekte, talipler de dedeyi can kulağıyla ve sükûnet içinde -buna çocuklar da dâhildir- dinlemektedirler. Bu gözlemler, dede ile katılımcıların aynı ocağa bağlı olmaları, ibadetlerini geleneksel düzende icra etmeleri ve bu ibadeti düzenli olarak gerçekleştirmelerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca zakirlik görevini de dedenin üstlenmiş olması, özellikle mersiye bölümünde ibadet ortamındaki ruhsal ve duygusal paylaşımın artmasında etkili olmuştur.

Yukarıda üç farklı cem ortamında, dedelerin hizmetleri gösterimsel açıdan değerlendirilmiştir. C3 bir cemevinde, C4 bir spor salonunda, C15 ise bir talibin evinde hizmet görmektedir. Çalışmamızda görülen bu farklı ortamlar, dedelik hizmetinin yürütülmesini de büyük ölçüde etkilemiştir. C3 cemindeki dede entelektüel, karizmatik bir duruşla ve takım elbise gibi ciddi bir giyimle ibadet ortamında bulunmaktadır. Özellikle cemevlerindeki cemlerde sıklıkla karşılaştığımız bu tavır, şehir kültürünün ibadet ortamına yansımalarının bir sonucudur. İbadet süresince katılımcılar dedeyi çoğunlukla dinlemiş ve ibadete katılmaya özen göstermişlerdir. Buna rağmen C4'te dedelerin cem ortamının disiplinini ve ruhsal birliğini sağlama konusunda yeterli oldukları söylenemez. Cemin bir spor salonunda ve bölgenin protokol üyeleri karşısında yapılması, ibadetin maneviyatı açısından pek doğru görülmediği gözlenmiştir. Bu olumsuz koşullar, bir de dedelerin cemi kurumsal bir çerçevede ve vasat bir şekilde yönetmeleri ile birleşince performansı oldukça düşük bir cem örneği ortaya çıkmaktadır. Tüm bunların yanında, C15'te hizmet gören dede küçük, samimi ve geleneksel bir cem töreni yönetmiştir. Bu dede, katılımcılarla olan içten ilişkisi sayesinde cemi doğaçlama yürütmüş ve hiçbir otorite kaygısı hissettirmemiştir. Bu cem töreni gösterimsel açıdan değerlendirildiğinde, diğer cemlere göre çok daha yüksek bir performansa sahiptir. Cemin performansının yüksekliği ceme katılanların duygudaşlığı, bir bütünlük arz etmesi ve ifade edilen söz ve davranışlardaki karşılıklı uyum ile görünür olmaktadır.

7. Sonuç

Performans Teori, bir sözlü kültür ögesini en doğru şekilde anlamak için icra edildiği ortamı da tanımak gerektiğini savunan bir folklor yöntemidir. Alevi toplumlarının; dini, sosyal, hukuki, kültürel ve edebi tüm yönlerini gösterimsel olarak ortaya koyan cem ibadeti, bu yöntemle değerlendirilmesi gereken bir icra alanıdır. Çünkü ibadeti sadece sözel boyutuyla incelemek, icra boyunca yapılan birçok pratiğin anlamlandırılmasında son derece sınırlandırıcı olacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi cem ibadetinde sahnenin ana karakteri dedelerdir. 12 hizmet çağrıldığında dar meydanına çıkmasa da hem cem ortamının hem 12 hizmetin lideri odur. Alevi inancına göre Hz. Ali'nin soyundan geldiğine inanılan dede, Kırklar Meclisi'nde Hz. Ali'yi temsil eder. Bu kadar önemli bir pozisyona sahip olmak, beraberinde çok büyük sorumlulukları da getirmektedir. Cem ortamının bilge kişisi olarak düşünülen dedelerin, bu statülerinin bir gereği olarak bazı özelliklere sahip olmaları da beklenir.

Eski dönemlerde köylerde yaşanan dede-talip ilişkisinde, talip sorgusuz sualsiz dedenin hizmetini görmeyi, yolundan gitmeyi kendisine düstur edinmiştir. Dedeler, doğaçlama yürüttükleri cemlerde, kerametler sergileyip tüm canların kendilerini cemin birliğine teslim etmelerini sağlamaktadır. Kendilerinden geçercesine okudukları dualar, tüm katılımcıları derinden etkilemekte ve dedeye olan saygı ve hayranlıkları bu ortamlarda pekişmektedir. Dolayısıyla dedenin böyle bir ortamda taliplerine kendisini dinletmek, saydırmak ya da hâkimiyet kurmak gibi bir derdi yoktur. Zaten talipler tarafından karizması ve liderliği kabul edilmiş bir şahsiyettir.

Çalışmamızda geleneksel köy cemleri ile şehirlerde yapılan cemler arasında birtakım farklar tespit edilmiştir. Bunlardan biri, dedelerin sayısıdır. Kırsalda, her ocağın bir dedesi olduğu için cemler o dedenin sorumluluğunda yürütülmektedir. Ancak şehirlerdeki cemlerde, katılımcı sayısının artmasına bağlı olarak, cemleri birden fazla dede yönetir hale gelmiştir. Genellikle bu cemler dedelerden birinin başkanlığında yürütülmekte, diğer dedeler de sırayla her bir erkânın gülbankını vermektedir. Dedelerin ibadet sürecinde erkânların gülbankını verme görevi de eski dönemlere nazaran daha sistemli bir hal almıştır. Önceden dedenin, kendi ocağında edindiği ve doğaçlama olarak okuduğu gülbankların yerini, artık cemevlerinin dedelere metin halinde sunduğu erkân duaları almıştır. Erkânların gülbankını verirken gözünü metinden ayırmayan bir dede profili, katılımcılar tarafından hoş karşılanmamakta ve onların ibadete olan güvenini azaltmaktadır. Zaten metinden okunan bir dua doğallıktan uzaklaşmakta ve hatta pasif ses tonu ile buluşunca anlamını da kaybetmektedir. Bu nedenle dede ibadet ortamında etkili bir performans göstermek için dualarını metne bağlı kalmadan, anlaşılır ve samimi bir dille okuması performansı etkilemektedir.

Özellikle şehir ortamlarının kozmopolit yapısının cemlere taşınması ile dede-talip ilişkisi zedelemekte, dolayısıyla taliplerin cemi yürüten dedeyi benimsenmesini de engellemektedir. Cem yapılacağını dernek yönetiminin telefonlarına gönderdiği kısa mesajlarla haber alan kent Alevileri, ibadete bir yabancı gibi katılmaktadır. Zaten

dedeliğin bir inanç önderliğinden uzaklaşıp bir kurum kimliğine dönüşmesi, cem ibadetinin de aynı resmi mantığa bürünmesine neden olmaktadır. Böylece dedelik makamı da yavaş yavaş sorgulanmakta, dedeyi ve makamını yeterince tanımayan, özümseyemeyen katılımcılar için cem törenleri bir ibadet yerinden çok, bir seyir alanı haline gelmektedir. Bu durumda dedeler, katılımcılarda saygı uyandırma, ibadete ciddiyet ve disiplin katma kaygısıyla giyim, duruş, hitabet, diksiyon gibi bir takım karizmatik özelliklerle kendisini donatmakta, böylece entelektüel bir duruş sergileme yoluna gitmektedir. Günümüz dedelerinin şehirleşmeyle beraber cemlere takım elbise ve kravat gibi resmi bir tarz benimseyerek geldikleri gözlenmiştir. Göstergibilimsel olarak, bir din adamının bir devlet memuru gibi giyinmesinin iktidar bağlamında analizi yapılabilir. Burada sadece, kıyafeti cumhuriyetle bütünleşmiş Alevi liderlerinin çağdaş insan görüntüsü içinde ibadet etmesi bakımından genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Şehirleşmenin getirdiği bir diğer özellik de cem törenlerinde dedenin görev ve sorumluluklarının değişmesidir. Kırsal bölgelerde, dedenin cemin ibadet süreci ile ilgili her anı organize ettiğini ve bu ortamlarda da bizzat bulunduğunu söylemiştik. Günümüzde, dedelerin bu işlevlerini kısmen de olsa yitirdikleri gözlenmektedir. Şehirlerde, sabahdan başlayarak tüm gün devam etmesi gereken cem hazırlıklarının ortadan kalkması sonucunda, cem ibadeti akşamın belli saatlerine sıkıştırılmış ve sadece belli erkânlarla düzenlenmiş ibadet alanları haline getirilmiştir. Dolayısıyla dedelerin cem ortamındaki otoritesi, yol bilgisi ve liderlik özelliği de sadece bu kısa zaman diliminde ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında cemevlerinin kurumsal yapısının, dedelik makamını cem alanında da kısıtladığı gözlenmektedir. Her cemevinde, 12 hizmette görevli kişiler, erkânların yapılış tarzı ve duaları ile ilgili olarak önceden belirlenmiş bir düzen bulunmaktadır. Bu durumda dedeler, sadece yürütülen hizmetleri dualayan ve muhabbet için belirlenen konu ile ilgili vaaz veren bir kişiye dönüşmüştür. Buradan yola çıkarak, cem ibadetinde dedelerin otoritesinin ve pozisyonunun kırsaldan şehirlere doğru gittikçe ciddi bir düşüş sergilediği sonucuna varılmaktadır.

Sonuç olarak, bir gösterime benzeterek analiz etmeye çalıştığımız cem ibadetinde, dede çok yönlü bir fonksiyona sahiptir. Çünkü gösterimin hem başrolünde yer almakta hem de bir yönetmen gibi tüm erkânları idare etmektedir. Bu yönleriyle düşünüldüğünde, cem ortamlarının performansını belirleyen en önemli etmenlerden birinin dedelik makamı olduğu söylenebilir. Dedenin giyiminden duruşuna kadar her özelliğinin, katılımcıları, erkânları, 12 hizmeti ve dolayısıyla ibadet sürecinin tamamını etkilediği kuşkusuzdur. Öyle ki farklı cem törenlerine katılan bir dedenin değişen enerjisi, ibadet ortamını büyük ölçüde etkilemekte hatta aynı dedeyle aynı katılımcılarla cem yapıldığında da farklı performanslara sahip iki cem töreni ortaya çıkmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında, dedelerin performansının cem törenlerinin performansının değerlendirilmesinde ve anlamlandırılmasında oldukça önemli olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sonnolar

¹ “Gürühunaciye” ifadesi, Alevi terminolojisine uygun olarak düşünülmüş bilinçli bir kullanımdır. Bu konuda Işık'ın (2016) “Güruhu Naciye” adlı makalesinde yer alan, Alevilerin yaratılış teorisine uygun olarak -Adem ve Havva'dan sonra Şit Peygamber ve Naciye'den devam eden bir soy olduklarına olan inanış- ve Alevi erenlerinin ifade ettiği şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla alan bilgileri ile destekli, teolojik kabullerine uygun geçerli bir kullanımdır. Yaygın kullanım, Bektaşî nefeslerinde zikredilen Gürühunaci ifadesidir. Gürühunaci ifadesi da Fırkaymaci ifadesine karşılık olarak kullanılmaktadır. Burada, “kurtulmuş topluluk” manası ön plana çıkarılmaktadır. Fakat Aleviler, Naciye soyundan geldiklerini anlatarak başka bir kullanıma işaret etmişlerdir. Söz konusu süreç, yukarıdaki makalede detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Ayrıca “Gürühunaciye” sözcüğü, TDK yazım kuraları çerçevesinde (Bitişik Yazılan Birleşik Sözcükler- Madde 18) ifade edilmiştir.

Kaynaklar

- Akalın, Ş. H. (2011). *“Alevi” Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Atay, T. (2004). *Din Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Azadovski, M. (2002). *Sibirya'dan Bir Masal Anası*. çev: İlhan Başgöz. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Amos, D. B. (2003). “Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru”. Çev: Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Haz. Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Millî Folklor Yayınları.
- Dundes, A. (2003). “Doku, Metin, Konteks”. çev. Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Haz. Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Millî Folklor Yayınları.
- Ersal, M. ve Ersöz, S. (2013). “Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65: 52-80.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Gültekin, M. (2014). “Sarılar Köyü Çıralık Çepni Alevi Ziyareti ve Türk Ağaç Kültüne Bağlı Bazı İnanış ve Uygulamalar”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 70: 73-96.
- Işık, C. (2016). “Güruhu Naciye'den Aleviliğe”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 10: 23-52
- .(2017). *Erenlerin Süreği Alevi Dervişlik Geleneği ve Derviş Ruhaniyeti*. İzmir: Tibyan Yayıncılık.
- Kaya, H. (1996). *Alevi Bektaşî Erkanı, Evrad'ı ve Edebiyatı*. İstanbul: Engin Matbaacılık.
- Köprülü, M. F. (2000). *Anadolu'da İslamiyet*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Melikoff, İ. (2010). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. çev: Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Yaman, A. (2001). ‘‘Yüzyılların İçinden Alevilerin Cem İbadeti (1): Dünden Bugüne Temel Bilgiler’’. *Alevilerin Sesi*, 46: 25-43.
- Yörükan, Y. Z. (2006). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinler Şamanizm-Şamanizmin Diğer Dinler ve Alevilik Üzerindeki Etkiler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.